

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського

СЛАВІСТИЧНА ЗБІРКА

Випуск IV

Київ – 2018

УДК 94(4):930.85(=16)

С 47

Редакційна колегія:

д. іст. н. Г.В. Папакін (голова); к. іст. н. О.О. Маврін (заступник голови);
д. іст. н., проф. Ю.А. Мицик; д. іст. н., проф. В.М. Піскун; д. іст. н. І.Б. Гирич;
д. іст. н. В.В. Корнієнко; д. іст. н. О.А. Однороженко; д. іст. н., проф. Н.І. Мирон-
нець; д. іст. н. О.О. Ковальчук; д. іст. н., проф. Є.М. Луняк; д. іст., проф. Р. Ко-
вальник (м. Лодзь, Республіка Польща); к. іст. н. Д.В. Бурім; к. іст. н. А.В. Стародуб;
к. іст. н. Н.О. Сінкевич (м. Тюбінген, ФРН); к. іст. н. Г.В. Потульницький;
к. іст. н. Д.С. Гордієнко.

Славістична збірка.

Вип. IV: До 100 річчя Української Революції (1917–1923 рр.) / За редакцією
Д. Гордієнка та В. Корнієнка. – К., 2018. – 328 с., іл.

ISSN 2522-462X

За редакцією

Дмитра Гордієнка та Вячеслава Корнієнка

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 22716–12616Р від 04.05.2017)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту
української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України (протокол № 7 від 11.12.2018)

ISSN 2522-462X

© Інститут української археографії та джерело-
знавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2018
© Д. Гордієнко, 2018
© В. Корнієнко, 2018
© Автори статей, 2018

Дмитро Гордієнко

ГЕТЬМАН ПЕТРО ДОРОШЕНКО В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ДОРОШЕНКА

Українське націотворення ХІХ ст. розвивалось під потужним впливом козацького міту як золотого часу української минувшини, спершу як соціального ідеалу, згодом – державного. Природно, що цей міт активно творився і підживлювався митцями, насамперед Тарасом Шевченком та поетами пошевченківської доби, українськими художниками – С. Васильківським, І. Рєпіним та іншими, та насамперед українськими істориками. Проте активно впливаючи на суспільні рухи в Україні, історіографія перебувала в залежності від породжених нею ж процесів, особливо у переломні періоди української історії, одним з яких була Українська революція 1917–1923 рр.

Українська революція гостро активізувала повернення історичної пам'яті, звернення української суспільно-політичної думки до героїчних сторінок власного минулого, що мало як легітимізувати державницькі прагнення народу, так і творення власного – українського війська. Природно, що саме в цей час особливого розвитку в Україні набуває козацька ідея, коли “козаками називали себе і вояки армії УНР і члени повстанських загонів, які діяли в період революції”¹. Націоналізація армії зумовила й присвоєння військовим частинам імен визначних діячів козацької України Богдана Хмельницького, Павла Полуботка, Петра Дорошенка та інших. Так, з поверненням української влади до Києва у березні 1918 р. Окремий Запорозький загін був перетворений у Запорозьку дивізію у складі трьох полків, один з яких і був названий іменем гетьмана Петра Дорошенка (командир полку О. Загородський)².

Таким чином козацька тематика виходила далеко за межі історичної науки паралельно впливаючи й на розвиток самої історіографії³. Проте, вже історіографія ХІХ ст., як наголошував Б. Крупницький, вирішувала “не тільки загальні потреби свого часу, скільки загальні потреби часу своєї власної країни”⁴. По Першій світовій війні постала й проблема

¹ А. Русначенко, *Нариси новітньої історії України*, книга 1, К. 2014, с. 80.

² *Історія українського війська*, І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів, О. Думін, С. Шрамченко; вид-ня 5-те, змінене й доповнене, К. (Варта) 1995, т. II, с. 111.

³ Я.С. КАЛАКУРА, *Українська історіографія: Курс лекцій*, К. (Генеза) 2012, с. 239.

⁴ Б. Крупницький, *Історіознавчі проблеми історії України (Збірник статей)*, Мюнхен (УВУ) 1959, с. 2.

утвердження й Української держави, відтак “для державників важливо було не те, що зроблено було для народу, а тільки те, що зроблено було для держави та її розбудови. Тут увага зверталася на тих, хто заслужився до державного будівництва України, а такими будівничими були звичайно окремі індивідуальності, а не маса. Насамперед це ті, що стояли на відповідальних постах, гетьмани, старшина і т. д.”⁵.

З іншого боку, за дослідженнями О. Яся, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. українська історіографія розвивалася в загальноєвропейському руслі, де на той час спостерігається потужна неоромантична хвиля, яка виводить на провідні позиції в історичному наративі героїчні постаті, “які формулюють та репрезентують стихійні хотіння, інстинкти, колективну волю, емоційні переживання певних соціальних та національних спільнот”⁶. При цьому цей герой, як правило, був репрезентантом певних ідей не свого часу, а часу свого біографа. На зламі ХІХ–ХХ ст. “визначна особистість майже ототожнювалася з суспільним ідеалом, зокрема перетворювалася на своєрідний спосіб авторського самовираження у контексті нестримного потягу до ідеального”⁷. Переживаючи політичну, соціальну, світоглядну тощо кризи, українські інтелектуали змушені були звертатись до кризових сторінок в українській минувшині, де, безумовно, виопуклювалась роль “Сонця Руїни” Петра Дорошенка.

Загалом козацький рід Дорошенків в історії України ранньомодерної та новітньої доби займає одне з найпомітніших місць. Це чи не єдиний рід, який упродовж кількох століть дав кілька поколінь визначних українських діячів⁸. Для ранньомодерної доби – найвагомішою є постать гетьмана Петра Дорошенка (1627–1698), для новітньої – українського політика й видатного історика та громадського діяча Дмитра Дорошенка (1882–1951) – активного учасника українського суспільно-політичного руху початку ХХ ст., члена Центральної Ради, губернського комісара Буковини та Галичини, комісара Центральної Ради в Чернігові, Міністра закордонних справ Української Держави гетьмана Павла Скоропадського, професора Українського Вільного Університету в Празі та інших вищих шкіл в Європі, одного з творців Українського наукового інституту в Берліні, першого Президента Української Вільної Академії Наук. Безумовно,

⁵ Б. Крупницький, *Історіознавчі проблеми історії України*, с. 4–5.

⁶ О. Ясь, *Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.): Монографія: У 2 ч., за ред. В.А. Смоля, К. 2014, ч. 1, с. 510.*

⁷ *Ibid.*, с. 511.

⁸ В. Андрєєв, А. Руденко, *Рід Дорошенків у громадсько-політичному та культурному житті України (ХVІІ–ХХ ст.)*, Український історичний журнал 1 (2015) 39–56.

що така багатогранна постать не пройшла й повз увагу українських істориків, серед яких виділяються праці Л. Винара⁹, Л. Білецького¹⁰, Д. Буріма¹¹ та багатьох інших. Проте враховуючи величезну науково-публіцистичну спадщину вченого (понад 1000 праць), ще багато сюжетів життя і творчої біографії Д. Дорошенка залишаються недослідженими або ж малодослідженими, серед них і зацікавлення постаттю Петра Дорошенка.

Власне сам інтерес Дмитра Дорошенка до постаті славного предка був спричинений двома факторами¹²: по-перше, особистим – спорідненістю. Як відомо, Д. Дорошенко виводив свій рід від небожа Петра Дорошенка – ямпольського сотника Василя, який 1696 р. отримав від гетьмана Мазепи універсал на землі поблизу Глухова. За припущенням історика, “Мазепа, який сам був власником м. Ямполь, хотів виявити цим актом свою прихильність до родича колишнього свого патрона, гетьмана Петра Дорошенка”¹³.

Другою ж причиною звернення до постаті гетьмана Петра Дорошенка був державницький напрям української історіографії, одним з творців і найпомітніших представників якого був Дмитро Дорошенко¹⁴ і який набув розвитку особливо в часи Української революції та в еміграції. Знаковою працею державницької школи стала монографія В. Липинського “Україна на переломі. 1657–1659” (Відень, 1920), яка активізувала козацьчину в українській історіографії як найвидатніший період української державності. При цьому до середньовічної Київської держави науковці лише починали звертатись у міжвоєнний період, хоча, саме нарис С. Томашівського “Українська історія. Старинні і середні віки” (Л. 1919) Н. Полонська-Василенко проголосила “першою державницькою працею” в українській історіографії¹⁵. Петра Дорошенка ж В. Липинський назвав “останнім козаком”, кращим представником української аристократії, навколо якого об’єднувались послідовники великого гетьмана – Богдана Хмельницького¹⁶.

⁹ Л. Винар, *Дмитро Дорошенко. 1882–1951*, Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто, 1981, 41 с.

¹⁰ Л. Білецький, *Дмитро Дорошенко*, Вінніпег 1949, 24 с.

¹¹ Д. В. БУРІМ, *Наукова, педагогічна та громадсько-політична діяльність Д.І. Дорошенка в еміграції (1919–1951 рр.)*: Автореф. ... канд. іст. н., К. 1997, 20 с.

¹² Д. С. ГОРДІЄНКО, *Петро Дорошенко в дослідженнях Дмитра Дорошенка*, Чигиринщина: історія і сьогодення. Матеріали VI науково-практичної конференції 9–10 листопада 2017 р., упор. Я.Л. Діденко, Л.О. Абашина, О.І. Трошинська, Черкаси (Видавець Кандич С. Г.) 2017, с. 161.

¹³ Д. ДОРОШЕНКО, *Пам’яті П.Я. Дорошенка (1858–1919)*, Стара Україна, кн. VII–VIII (1924) 110.

¹⁴ Див.: Н. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО, *Дмитро Іванович Дорошенко – історик-державник*, Український літопис, ч. 1 (Аугсбург 1953) 115–118; Д. В. БУРІМ, *Op. cit.*, с. 8, 15.

¹⁵ Н. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО, *Перша державницька праця з історії України (До 30-річчя виходу в світ “Історії України” д-ра Ст. Томашівського)*, Державницька думка 4 (1951) 14.

¹⁶ В. ЛИПІНСЬКИЙ, *Твори. Архів. Студії*, ред.: Л. Білас, Я. Пеленський, Філадельфія 1991, т. 3: *Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті*, с. 151–152.

Відтак історики-державники значну увагу приділяли видатним постатям української історії, представникам, за висловом В. Липинського, “провідної верстви” України. Будучи ж активними учасниками Української революції українські історики особливу увагу звернули на постаті українських гетьманів та старшини, що провадили виражену антимосковську політику. Так, Д. Дорошенко прямо зазначав, що “серед галереї українських історичних діячів другої половини XVII століття постать гетьмана Петра Дорошенка, безперечно, одна з найцікавіших і, з погляду ідеї боротьби за єдність і незалежність України, одна з найсимпатичніших, особливо для нашого покоління, якому так само довелося за цю ідею боротись”¹⁷. В іншому місці, відповідаючи на питання, чи була марною боротьба Петра Дорошенка за незалежність України, історик впевнено відповідає, що “відповідь на це дають події, що відбулися перед нами в 1917–1918 роках, коли знову розгорнуто було в усю широчінь прапор самостійної України й було здійснено, хоч на короткий час, те, за що боровся Дорошенко: відновлено самостійну Українську Державу”¹⁸. Петро Дорошенко, виснаживши всі свої сили “на боротьбу за здійснення високого ідеалу об’єднаної і самостійної української держави”¹⁹, закінчив своє життя 9 листопада 1698 р. на вимушеній еміграції на Московщині, в еміграцію ж, по окупації російськими більшовиками України, змушені були виїхати й новітні українські політичні діячі, а серед них і Дмитро Дорошенко, що скінчив своє життя 19 березня 1951 р. в Мюнхені (ФРН).

Паралелі свого часу з періодами правління Петра Дорошенка та Івана Мазепи неодноразово зазначав і Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра²⁰. Чітка спадкоємність між козацькою Україною та УНР через призму персоналій проходить і в українській художній літературі. Так, Іван Багряний у вірші “Марш «Україна» (Чорними хмарами)” чітко наголошує, що “З нами пройшли через муки й тортури, / Як приклад великий, як жертва за нас, / Великі звитяжці Мазепа й Петлюра, / Петро Дорошенко, Богдан і Тарас”²¹. Так само й гетьманський табір апелював

¹⁷ Д. ДОРОШЕНКО, *Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності*, ред. В. ОМЕЛЕНКО, Нью-Йорк (Видання УВАН у США) 1985, с. 23.

¹⁸ *Ibid.*, с. 670.

¹⁹ Д.І. ДОРОШЕНКО, *Історія України в 2-х томах*, том II (від половини XVII століття), К. (Глобус) 1991, с. 89.

²⁰ О. ЛОТОЦЬКИЙ, *Симон Петлюра*, S. 1. 1936, с. 12, 19, 114.

²¹ М. СТЕПАНЕНКО, *Постать Симона Петлюри в українському письменстві (Перегляд творів, імен і головніших ідей за останнє 50-ліття)*, Симон Петлюра. Збірник студійно-наукової конференції в Парижі (травень 1976). Статті, замітки, матеріали, ред. В. КОСИК, Мюнхен; Париж 1980, с. 62.

до козацької тематики, а в ній і до постаті гетьмана Петра Дорошенка. Так, говорячи про легітимність наділення гетьмана Павла Скоропадського надзвичайними повноваженнями, Д. Дорошенко проводить паралель з посталями Богдана Хмельницького та Петра Дорошенка, які “в тяжкі моменти будівництва держави здійснювали в собі всю повноту влади, як монархи суверенної держави”. Відтак, “проголошуючи себе «Гетьманом усієї України», Гетьман П. Скоропадський тим самим означив загально-національний характер своєї влади, якої влади над цілою Українською землею, тим самим завершуючи означення гріниць цієї землі у великих планах гетьманів Богдана Хмельницького і Петра Дорошенка”²².

Таким чином у міжвоєнний період формується цілий напрямок в українській історіографії – мазепознавство, актуалізується увага до Мазепинської еміграції, гетьмана Орлина та його соратників, а також Гетьмана Петра Дорошенка та інших козацьких лідерів, що провадили виражену державницьку та антимосковську політику.

На еміграційний період припадає й найактивніший період творчої біографії Дмитра Дорошенка, коли він на повну силу розкрився як визначний та різноплановий історик України. До постаті гетьмана Петра Дорошенка дослідник звертався уже в своїх синтетичних курсах з історії України²³. Монографічно ж, суто науково він починає опрацьовувати цю тему лише в 1930-ті роки, коли почав активну співпрацю з Варшавським університетом та Українським науковим інститутом у Варшаві, відтак отримав доступ до польських архівосховищ. Позаяк найбільш неприйнятною для української історіографії XIX і початку XX ст. виявилась турецька орієнтація гетьмана Петра Дорошенка, першою працею стало дослідження “Польща, Україна, Крим і Висока Порто в першій половині XVII ст.”²⁴, опублікована у співавторстві з Я. Рипкою у празькому Часописі Народного музею за 1936 р. (Sv. I). Розробляючи тему, Д. Дорошенко публікує статті “Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України”²⁵ та “Польсько-українська війна 1671 року (До історії гетьману-

²² Д. ДОРОШЕНКО, *Історія України 1917–1923 рр.*, т. II: *Українська Гетьманська Держава 1918 року*, Ужгород 1930, с. 71, 72.

²³ Д.І. ДОРОШЕНКО, *Історія України в 2-х томах*, том II, К. 1991, с. 73–94 та ін.; ДМ. ДОРОШЕНКО, *Короткий курс історії України*, Катеринослав; Ляйпціг (Українське видавництво в Катеринославі) 1923, с. 134–139.

²⁴ D. DOROŠENKO, J. RYPKA, *Polsko, Ukrajina, Krym a Vysoká Porta v první pol. XVII stol.*, Časopis Národního musea, sv. I (1936) 19–49; окрема відбитка: D. DOROŠENKO, J. RYPKA, *Polsko, Ukrajina, Krym a Vysoká Porta v první pol. XVII stol.*, Praha 1936 (Nákladem vlastním) 32 s.

²⁵ Д. ДОРОШЕНКО, *Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України*, Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі, Прага 1939, т. 2, с. 30–41.

вання Петра Дорошенка)²⁶, що напряду були дотичними до історії гетьманування Петра Дорошенка, і лише в 4 томі Праць Українського історично-філологічного товариства в Празі у 1942 р. з'являється стаття “Початок гетьманування Петра Дорошенка (1665–1666)”²⁷. Однак все це були лише підготовчі дослідження до великої монографії Д. Дорошенка “Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності”.

Після окупації Чехословаччини, зокрема Праги радянськими військами в 1945 р., Д. Дорошенко був змушений покинути країну й емігрувати далі на захід, до Західної Німеччини. У Празі вчений залишив свою багату бібліотеку та архів. Як згадував Б. Крупницький, “особливо болючим було те, що Дмитро Іванович депонував десь у Празі і найбільшу працю останніх років, свою велику монографію про гетьмана Петра Дорошенка, писану на підставі свіжого архівного матеріалу з польських архівів, матеріалу, що з огляду на знищення архівів став унікальною рідкістю”²⁸.

На щастя, рукопис не загинув. 1970 р. він був виявлений у Західній Європі і за сприяння ректора Українського вільного університету у Мюнхені В. Янева переданий до Української Вільної Академії Наук у США, яка й прийняла рішення видати цей *magnum opus* її першого президента – Дмитра Дорошенка. Позаяк рукопис не був остаточно підготовлений до друку, була створена редакційна колегія на чолі з Василем Омельченком, яка й підготувала монографію до друку. Брак потрібної довідкової літератури, складність редагування і значний обсяг монографії зумовили її видання лише у 1985 р. у Нью-Йорку під егідою Української Вільної Академії Наук. Видання було здійснено за кошти Федора Олійника, який пожертвував на нього 15 тисяч доларів²⁹.

До появи подібної монографії В. Степанкова “Петро Дорошенко. Політичний портрет” (К. 2011) праця Д. Дорошенка залишалась єдиним

²⁶ Д. ДОРОШЕНКО, *Польсько-українська війна 1671 року (До історії гетьманування Петра Дорошенка)*, Науковий збірник Українського університету в Празі, Прага 1942, т. III, с. 161–202; окрема відбитка: Д. ДОРОШЕНКО, *Польсько-українська війна 1671 року (до історії гетьманування Петра Дорошенка)*, Прага (Видання Українського Вільного Університету в Празі) 1942, 42 с.

²⁷ Д. ДОРОШЕНКО, *Початок гетьманування Петра Дорошенка (1665–1666)*, Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі, Прага 1942, т. 4, с. 120–144.

²⁸ Б. КРУПНИЦЬКИЙ, *Зі спогадів історика*, упоряд., вст. стаття, ком. ДМИТРА ГОРДІЄНКА, К. 2017, с. 61.

²⁹ В. ОМЕЛЬЧЕНКО, *Передмова* [в:] Д. ДОРОШЕНКО, *Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності*, ред. В. ОМЕЛЬЧЕНКО, Нью-Йорк (Видання УВАН у США) 1985, с. 18–19.

фундаментальним дослідженням, присвяченим гетьману Петру Дорошенку, попри те, що в роки незалежності значно зріс інтерес до постаті гетьмана (можна назвати дослідження Т. Чухліба³⁰, Т. Таїрової-Яковлевої³¹, збірку статей “Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні” (К.; Ніжин 2015)³²), як і зросло зацікавлення постаттю Дмитра Дорошенка³³, що підтверджує припущення Б. Крупницького, за яким державний напрям в українській історіографії буде актуальним доти, доки не ствердиться українська держава³⁴.

В. Степанков чи не єдиний, хто у своїй монографії дав короткий історіографічний аналіз монографії Д. Дорошенка³⁵. Так, за висновками В. Степанкова, Д. Дорошенко “створив цілком рельєфний портрет цього видатного політичного лідера, простеживши складний шлях його сходження до вершин влади, формування його політичних поглядів та з’ясувавши його місце в ієрархії владної української еліти, непростий характер взаємин у середовищі якої справляв далеко не лише конструктивні впливи на політичне життя козацької України, починаючи з кінця 50-х років XVII ст., а також ту роль, яку доводилося відігравати П. Дорошенку щодо нейтралізації або ж – навпаки – підсилення дієвості цих впливів”³⁶. Фактично, за схемою книги Дорошенка написана й монографія В. Степанкова, який її оновив, додавши деякий новий матеріал. Відтак і по виданню цього дослідження, монографія Д. Дорошенка не втратила свого евристичного значення. Враховуючи ж використання істориком деяких на сьогодні втрачених архівних матеріалів, вона має і джерельне значення для української історіографії.

Структурно монографія Д. Дорошенка складається з 21 розділу, у перших двадцяти з яких розкривається біографія гетьмана, а у 21-му до-

³⁰ Т. Чухліб, *Петро Дорошенко*, К. 2007, 63 с.; Т. Чухліб, *Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорошенко – Мазепа*, К. (ВД “Києво-Могилянська академія”) 2011, с. 89–105 та ін.

³¹ Т.Г. ТАІРОВА-ЯКОВЛЕВА, *Гетьмани України. Історії про славу, трагедії та мужність*, К. (ТОВ “Видавництво «Кліо»”) 2015, с. 201–254.

³² *Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., приуроч. до 350-ї річниці початку гетьманування Петра Дорошенка з ініціативи Володимира Володимировича Кривошеї та на вишанування його світлої пам’яті, 16 жовт. 2015 р.*, упоряд. Є.М. Луняк, К.; Ніжин (НДУ ім. М. Гоголя) 2015, 362 с.

³³ В.М. Андрєєв, *Д. І. Дорошенко як дослідник української історіографії*: Автореф. ... канд. іст. н., Дніпропетровськ 1998, 17 с.; Д.В. БУРИМ, *Op. cit.*

³⁴ Б. Крупницький, *Історіознавчі проблеми історії України...*, с. 7, прим.

³⁵ В. СТЕПАНКОВ, В. СМОЛІЙ, *Петро Дорошенко. Політичний портрет*, К. (Темпора) 2011, с. 32–34.

³⁶ *Ibid.*, с. 33.

слідник розкриває образ Петра Дорошенка в уяві сучасників та в українській історіографії ХІХ–ХХ ст. Щодо біографії гетьмана, в центрі уваги – її політична складова. Лише в першому розділі коротко подається життєпис Петра Дорошенка до початку його політичної кар’єри. Відтак у своїх працях Д. Дорошенко й розкриває постать Петра Дорошенка як видатного українського політичного діяча другої половини ХVІІ ст. Насамперед дослідник розкриває службу Петра Дорошенка у Богдана Хмельницького, яку він розпочав як гарматний писар Чигиринського полку. І далі, вже коли Петро Дорошенко став полковником, а згодом гетьманом, він постійно зображується у дослідженнях Дмитра Дорошенка як соратник і продовжувач справи Богдана Хмельницького: “Від юних літ належав Дорошенко до близького оточення Богдана Хмельницького й разом з ним вийшов раною весною 1648 р. на Запоріжжя, щоб звідти вирушити з новообраним гетьманом у славний похід, який привів до створення Української Козацької Держави. Отже це мусіло зробити з молодого Дорошенка справжнього «хмельничанина» й гарячого поборника незалежної, «козако-руської» держави”³⁷, – підсумовує Д. Дорошенко. Ця теза, стверджена українською історіографією другої половини ХІХ ст. у працях М. Костомарова³⁸ та М. Грушевського³⁹ і сприйнята сучасною українською історіографією⁴⁰, повністю відповідала концепції істориків-державників, у центрі уваги яких був Богдан Хмельницький як творець Козацької української держави, на чому, проте, наголосив ще “останній могікан народництва” М. Грушевський⁴¹. Значну увагу Хмельницькому приділяв і Д. Дорошенко та його учні, насамперед Б. Крупницький⁴². Квінтесенцією такого підходу до постаті гетьмана Петра Дорошенка є висновок Д. Дорошенка, що “серед здеморалізованого суспільства українського, саме в момент найбільшого безладдя й упадку, з’явився діяч, який зумів стати на цілу голову вище від своїх су-

³⁷ Д. ДОРОШЕНКО, *Гетьман Петро Дорошенко...*, с. 660.

³⁸ Н.И. КОСТОМАРОВ, *Исторические монографии и исследования*, Санкт-Петербург 1905, кн. VI, с. 271.

³⁹ М. ГРУШЕВСЬКИЙ, *Виговський і Мазепа*, Вивід прав України: Документи і матеріали до історії української політичної думки, впоряд., вст. стаття і довідки Б. КРАВЦЕВА. 2-е вид., Нью-Йорк (Пролог) 1964, с. 186.

⁴⁰ Ю. Мицик, *Умань козацька і гайдамацька*, К. (Видавничий дім “КМ Академія”) 2002, с. 76; В. Степанков, В. Смолій, *Op. cit.*, с. 7; Т. Чухльб, *Петро Дорошенко*, с. 56–59.

⁴¹ М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ, “Мазепинство” і “богданівство” [в:] М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ, *Твори: У 50 т.*, редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань, Л. (Світ) 2005, т. 2: *Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1914)”*, с. 202 та ін.

⁴² Б. Крупницький, *Богдан Хмельницький і традиції козацької державности*, Орлик, Берхтесгаден 1948, ч. 3, с. 31–32; Б. Крупницький, *Богдан Хмельницький як державний діяч*, Українське Слово, ч. 640–641 (Париж 1954); та ін.

часників, який надихнув у них на деякий час віру в своє діло, вказав їм вищу й ідеальнішу мету, й який зробив героїчне зусилля вирвати Україну з обіймів анархії, знову злучити до купи її розірвані частини й створити самостійну українську державу, – таку, яку вже був створив перед тим Богдан Хмельницький. Це був Петро Дорошенко⁴³. Відтак, як зауважує історик, козаки обрали на гетьмана Петра Дорошенка 1665 р. зважаючи на те, що він пройшов добру школу Богдана Хмельницького⁴⁴. Висновок, що повністю корелює з мотивацією Гетьманського перевороту 1918 р.

Тому послідовно, спираючись на джерельний матеріал, Д. Дорошенко й проводить думку про державницький вимір Петра Дорошенка, який керувався винятково інтересами держави, незалежності України, а не якимись власними устремліннями. Таким чином, протурецька політика гетьмана, що найбільше закидалась йому у фольклорі та історіографії, у візії Д. Дорошенка постає як продовження політики великого гетьмана – Богдана Хмельницького⁴⁵. При цьому протурецька політика Дорошенка, як показує Д. Дорошенко, була більш послідовною і виваженою, ніж така ж політика Богдана Хмельницького. З іншого боку, позаяк історіографія ХІХ ст. подавала козацтво як християнський щит проти магометанства, чому турецькі сюжети козацької історії й були настільки неприйнятними для української історіографії, Д. Дорошенко уводить у контекст початку зносин Петра Дорошенка з Портою прибуття в Чигирин його вірного соратника – митрополита Йосипа Тукальського і зазначає, що на той час по обох берегах Дніпра населення молилося за “благочестивого, Богом даного гетьмана Петра”. Відповідно й відхід Дорошенка від протурецької політики та складання гетьманства, дослідник кладе в контекст смерті “вірного друга і порадника” митрополита Йосипа Тукальського⁴⁶. Загалом як гетьман Петро Дорошенко у дослідженнях Д. Дорошенка постає як реальний політик, який змушений був діяти в жорстких умовах внутрішньої і зовнішньої політики, “обертаючись раз-у-раз у зачарованому трикутнику Москва – Польща – Туреччина”⁴⁷.

Відтак, як наголошував Д. Дорошенко, “непопулярна в очах усіх кругів українського громадянства спілка з бусурманами була причиною негативною оцінки його діяльності також і з боку козацьких літописців ХVІІ–ХVІІІ віків і навіть українських істориків ХІХ століття. І хоч рідко хто з них міг утриматися від того, щоб не висловити свого здивування перед тою за-

⁴³ Д. І. ДОРОШЕНКО, *Історія України в 2-х томах*, том II, К. 1991, с. 70.

⁴⁴ *Ibid.*, с. 74.

⁴⁵ *Ibid.*, с. 76.

⁴⁶ *Ibid.*, с. 78–79, 89.

⁴⁷ Д. ДОРОШЕНКО, *Гетьман Петро Дорошенко...*, с. 405.

взятістю, з якою боровся Дорошенко за свій ідеал вільної й самостійної України, та проте ніхто з них не спромігся і навіть не спробував подати безсторонню оцінку історичної ролі гетьмана Петра Дорошенка, сперту на можливо широкому вивченні багатого архівного матеріалу, і так, щоб з'ясувати всі обставини й перипетії боротьби славного гетьмана за незалежну українську державу⁴⁸. Вже ця цитата чітко демонструє державницький підхід Д. Дорошенка до постаті гетьмана Петра Дорошенка, а виклад матеріалу демонструє кращі зразки позитивістської методики.

На думку Д. Дорошенка, гетьман Петро Дорошенко “взагалі не був принциповим прихильником турецької орієнтації, а тим паче турецького підданства”⁴⁹. Петру Дорошенку турецька зверхність була потрібна лише як засіб досягнення незалежності і об'єднання України. Неспроста ж Порта, у своїй полеміці з Річчю Посполитою щодо права зверхності над Україною, апелює не до споконвічних прав, а до порушення вольностей українців поляками. Д. Дорошенко переповідає відповідь султана польському королю, в якій султан наголошує, “що козаки були вільними людьми, що поляки їх поневолили, і тоді козаки, не витерпівши польської жорстокости, несправедливости, утиску й поневолення, взялися за шаблі, удалися під охорону кримських ханів, а потім Високої Порти”. Відтак “яким правом сміють тепер поляки називати Україну своєю дідиною землею? І як великий падишах може не взятися за зброю, щоб увільнити пригноблений народ од його гнобителів”⁵⁰. При цьому Д. Дорошенко подає не пряму цитату, а переказ, очевидно дещо згустивши фарби. Українська міжвоєнна політична еміграція шукала міжнародної допомоги для визволення України, у тому числі й з-під польської окупації західноукраїнських земель. Тому, настільки демонстративний виступ султана на захист України виглядав і як певний маніфест до західних володарів виступити на захист України від окупації червоною Москвою та другою Річчю Посполитою.

Неоднозначно Д. Дорошенко трактує й кримський фактор у зовнішній політиці Петра Дорошенка. Попри те, що історик послідовно, інколи навіть занадто згущуючи фарби, подає ненадійність союзів з Кримським ханатом, основним ворогом виступає Москва. І саме кримський хан Селім Гірей висуває проект скерувати проти Москви “три шаблі”: польську, турецьку й татарську⁵¹. При цьому, очевидно, козацькі шаблі мали бути у складі польських.

⁴⁸ Д. ДОРОШЕНКО, *Гетьман Петро Дорошенко...*, с. 23.

⁴⁹ *Ibid.*, с. 558.

⁵⁰ *Ibid.*, с. 407.

⁵¹ *Ibid.*, с. 559.

Варто зазначити і те, що зміна сприйняття турецького фактора в історії України державницькою історіографією зумовлювалась і тим фактом, що Османська імперія, як союзниця Німеччини, була підписантом Брестського миру й договору з Україною, тим самим однією з перших визнала незалежну Україну в 1918 р. та стала однією з перших держав-союзниць України. Влада Гетьмана Павла Скоропадського трималась на союзницькій військовій підтримці, і в такій ситуації Д. Дорошенко вбачав паралелі з діяльністю “найбільш прославлених українськими патріотами гетьманів” Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепи, П. Орлика та П. Дорошенка⁵².

Так, саме Андрусівська змова змусила Петра Дорошенка “шукати опори не тільки в татарській, але і в турецькій допомозі, щоб увільнитись від Польщі й відібрати від Москви лівий берег. Кампанія кінця 1667 р. повторює в зменшеному масштабі першу кампанію Богдана Хмельницького і так само закінчується через зраду татар компромісом під Підгайцями, як за Хмельницького закінчилася під Зборовом. І з того часу Дорошенко тратить усяку віру в можливість тривкого порозуміння з Польщею. Він відновлює боротьбу за допомогою Туреччини, призводить до Бучацького миру, але боротьба за Лівобережжя втягає його у фатальний конфлікт з Москвою; спираючись тільки на сили й засоби зруйнованої й вилюдненої Правобережної України та на таких непевних союзників, як татари, Дорошенко не може знайти виходу з трагічного трикутника: Польща, Москва, Туреччина. Він піддається Москві – одинокий вихід, що відповідав поняттям і настроям сучасних йому українців. Безнадійність дальшої боротьби стала зовсім очевидною, і це зараз же довели події, що наступили по капітуляції Дорошенка”⁵³. Подібно й гетьман Павло Скоропадський, втративши підтримку німецьких союзників, був змушений укласти федеративний союз з небільшовицькою Росією⁵⁴.

Не випадково Дмитро Дорошенко розділ, присвячений образу гетьмана Петра Дорошенка в очах сучасників та в історіографії, ставить останнім. До цього розділу, точніше до його висновків, історик підводить читача упродовж усіх попередніх двадцяти розділів. Фактичний матеріал, майстерно викладений у них, має сам показати хибність народної уяви та упередженість істориків, на оцінки яких, у свою чергу, вплинули козацькі літописці, які самі, відповідно, перебували під впливом народної opinio. Наприклад, аналізуючи працю М. Маркевича, Д. Дорошенко під-

⁵² Д. ДОРОШЕНКО, *Історія України 1917–1923 рр.*, т. II, с. 46, прим. 1.

⁵³ Д. ДОРОШЕНКО, *Гетьман Петро Дорошенко...*, с. 661–662.

⁵⁴ А. РУСНАЧЕНКО, *Ор. сіт.*, с. 49.

сумовує, що “численні епітети, якими наділяє історик Дорошенко, нічим неумотивовані”, а всі ті “злodeяння”, які йому приписуються, “зводяться фактично до того, що Дорошенко загубив тисячі москалів і набрав величезних збитків московській державі”⁵⁵.

Докорінну зміну у ставленні українського громадянства до постаті Петра Дорошенка історик вбачає у творчості Тараса Шевченка, який у вірші, відомому як “Заступила чорна хмара”, написаному вже на засланні у Кос-Аралі наприкінці 1848 р., возвеличує гетьмана у момент його смерті: “Мов орел той приборканий, / Без крил та без волі, / Знеміг славний Дорошенко, / Сидячи в неволі, / Та й вмер з нудьги”. У цих рядках Шевченко різко змінює оцінку московської служби гетьмана, коли він змушений був стати в’ятським воєводою. Це “почесне заслання” Шевченко подає як “московську неволю”, тим самим реабілітуючи й образ гетьмана в очах української національної історіографії та художньої літератури.

Відтак, у візії Дмитра Дорошенка, політичним ідеалом Петра Дорошенка є самостійна Україна “від Путивля до Самбора”. Як політик гетьман постає “найбільшим конституційним гетьманом”, що послідовно і строго дотримувався старих козацьких традицій⁵⁶. Однак, як зазначає український історик, “Дорошенко зійшов у могилу неоцінений і забутий своїми земляками, а разом з ним була похована надовго ідея незалежної України. Правда, колишній дорошенківець Іван Мазепа зробив у десять літ по смерті Дорошенка нову героїчну спробу вибороти рідному краю незалежність за допомогою шведів. Але його спроба не повелася, розбившись так, як і за Дорошенка, головне об несвідомість і непередготовленість народної маси, і Мазепа зійшов з історичної арени під прокляття як ворогів, так і своїх людей”⁵⁷. Масово не підтримав народ і провідників Української революції, тому рефреном до сучасної Д. Дорошенку дійсності звучать його слова, що “народ не виявив політичної дозрілості й витривалості настільки, щоб зрозуміти змагання своїх власних, далекозоріших провідників і піддержати їх, жертвуючи в ім’я дальшого ідеалу своїми ближчими вигодами. В результаті він залишився лише знаряддям у руках своїх дозрілиших, солідарніших і краще зорганізованих сусідів і перестав бути господарем на своїй власній землі”⁵⁸.

⁵⁵ Д. ДОРОШЕНКО, *Гетьман Петро Дорошенко...*, с. 647.

⁵⁶ *Ibid.*, с. 663.

⁵⁷ *Ibid.*, с. 670; пор.: В. Антонович, *Про козацькі часи на Україні*, післям. М.Ф. Слабошпицького; комент.: О.Д. Василюк, І.Б. Гирич, К. (Дніпро) 1991, с. 148–149.

⁵⁸ Д.І. ДОРОШЕНКО, *Історія України в 2-х томах*, том II, К. 1991, с. 93.

Підсумовуючи ж, можна зазначити, що постать славного пращура – Гетьмана Петра Дорошенка займає помітне місце у житті і творчості Дмитра Дорошенка. Для політика Д. Дорошенка образ Петра Дорошенка важливий як зразок, історичний прецедент українського державотворення, проведення багатовекторної зовнішньої політики, спрямованої на цілісність і суверенність України, відстоювання її інтересів у боротьбі з ворогами, насамперед Московською державою чи то царською, чи більшовицькою. Як для історика-державника Петро Дорошенко є одним з найвидатніших постатей ранньомодерної України, один з найпослідовніших українських державників, “Сонце Руїни”. Інтересами держави пояснюються і виправдовуються всі соціальні негативи правління гетьмана. З точки зору української історіографії, важливим є підхід історика Д. Дорошенка, в якому гетьман Петро Дорошенко подається як хмельничанин – вірний соратник і продовжувач справи Богдана Хмельницького, відповідно Іван Мазепа – як дорошенківець, “талановитий політик й адміністратор зі школи Петра Дорошенка”, продовжувач його справи⁵⁹. Таким чином, Дмитро Дорошенко проводить ідею послідовності політики найвидатніших гетьманів козацької України: Хмельницького, Дорошенка та Мазепи. Тим самим стверджується і неперервність української політичної, державної традиції в козацькій Україні та відродження її в роки Української революції 1917–1923 рр. Таким чином, приклад звернення Д. Дорошенка до постаті Петра Дорошенка демонструє суспільно-політичну складову української державницької історіографії, покликаної як легітимізувати саму українську державу, так і її політичні та суспільні інститути.

---

⁵⁹ Д.І. ДОРОШЕНКО, *Історія України в 2-х томах*, том II, с. 102.